

SODYBOS IR JŲ APLINKA: NUO SENŲJŲ TRADICIJŲ IKI „PRERIJŲ KULTŪROS“ LIETUVOJE

Romualdas Apanavičius

Vytauto Didžiojo universitetas

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjami kaimiškųjų vietovių sodybų bei jų aplinkos planavimo pokyčiai, pradedant nuo XX a. 3-iajame dešimtmetyje įvykdytos žemės reformos iki mūsų dienų. Dabartinio kaimo raidai skirtuose mokslo darbuose šie klausimai yra beveik nenagrinėti. XXI a. pradžioje išryškėjo globalizacijos įtakoje ir dėl kai kurių kitų subjektyvių aplinkybių atsiradusi problema – etninės kultūros ignoravimas ir beatodairiškasis bei chotiškasis kitų tautų architektūros bruožų perkėlimas. Eklektiški ir neprofesionalūs architektūriniai sprendimai visiškai nesiderina ne tik su tautos tradicijomis, bet ir su mūsų kraštovaizdžiu bei klimato ypatybėmis, doko gyvenviečių vaizdą. Straipsnyje remiamasi duomenimis, surinktais per 1988–1996 m. vykusias ekspedicijas, ir 1996–2011 m. autoriaus asmeninio archyvo medžiaga.

Pagrindiniai žodžiai: sodybos, apželdinimas, pastatai, augalai, etninė kultūra, Lietuva.

Įvadas

Lietuvių etninė architektūra išnagrinėta gana išsamiai. Aptartos ir sąsajos su kraštovaizdžiu, tačiau tyrimų apie sodybų pastatų ir augalų aukščio santykius, jų atsikartojimus ir kaitą bei ryšį su lietuvių etnine kultūra ir gyvensena nėra. Dabartinio kaimo plėtrai skirtuose darbuose XXI a. pradžios „naujųjų sodybų“ klausimas, kai grubiai laužomi šimtmečiais nusistovėję pastatų ir augalų santykiai, irgi bemaž negvildentas. Neįvertinta ilgaamžės sodybų planavimo tradicijas pamynusių vadinamųjų modernių statinių bei juos supančių, mūsų kraštui nebūdingų augalų vieta Lietuvos kraštovaizdyje. Neišsiaiškinta, kaip „naujosios“ sodybos veikia žmonių gyvenseną ir jų santykį su supančia aplinka. Todėl iškyla *problema* – ar beatodairiškasis ir tiesmukas kitų kultūrų ypatumų perkėlimas laikytinas natūraliu XX a. pabaigos – XXI a. pradžios globalizacijos reiškiniu, ar tai – užsakovų bei architektų savivalė, laužanti ilgaamžės tradicijas ir iškreipianti sodybų bei jų apželdinimo esmę bei prasmę.

Tikslas: įvertinti naujųjų XXI a. pradžios kaimo gyvenviečių ir vienkiamųjų sodybas, jų pastatus ir apželdinimą Lietuvos gamtinių bei klimato sąlygų kontekste. Išryškinti nuo XIX a. pabaigos iki XXI a.

pradžios vykstantys sodybų pastatų ir jų apželdinimo pokyčiai, jų sąsajos su tradicine gyvensena aspektu.

Duomenys imti iš paskelbtų darbų, autoriaus vadovautų 1988–1996 m. etninės muzikos rinkimo ekspedicijų medžiagos, kurioje apibūdinta ir pateiktų gyvenamoji aplinka. Taip pat remiamasi ir autoriaus 1996–2011 m. asmeninio archyvo medžiaga. Iš viso panaudota apie 50 atvejų iš paskelbtų darbų ir apie 250 – iš ekspedicijų medžiagos. Aplankyta per 100 vienkiamųjų: 30 Žemaitijoje, 50 Suvalkijoje, 20 Aukštaitijoje, per 100 kolūkių gyvenviečių visoje Lietuvoje, per 20 išlikusių senųjų Aukštaitijos ir Dzūkijos kaimų, per 30 naujųjų gyvenviečių bei vienkiamųjų. Buvota ir Pelesos apylinkių Baltarusijoje senuosiuose lietuvių kaimuose bei XX a. I-osios pusės *kolonijų* (kaimų skirstymosi laikotarpio) vienkiamiuose. Iš Lietuvos apklausto 1 531 pateikėjo etninio muzikavimo tema per 300 iš jų suteikė žinių ir apie sodybas bei gyvenseną. Pelesos apylinkėse autorius – kompleksinės 1991 m. ekspedicijos dalyvis – galvijų ganymų ir piemenų instrumentinio muzikavimo tema apklausė per 30 lietuvių, kurie suteikė žinių ir apie šios apylinkės kaimų sodybas bei gyvenseną. Dar per 20 pateiktų – architektų, statybos firmų vadovų, žemės ir sodybų savininkų, savivaldybių darbuotojų – autorius 2006–2011 m. apklausė, nagrinėdamas naujųjų gyvenviečių ir vienkiamųjų statybų temą.

Metodai: stebėjimas, apklausa, analizė, lyginimas, apibendrinimas.

Sodybos

Sodybų pastatų skaičių, jų išdėstymą ir aukštį Lietuvos kaime jau nuo valakų reformos XVI a. laikų labiausiai lėmė valdomos žemės plotas. Tai buvo aki-vaizdu ir skirstantis į vienkiamius XIX a. bei Lietuvos Respublikoje 1922 m. pradėtos žemės ūkio reformos metais. Tarpukaryje įkurtuose viensėdžiuose iškilo gražūs mediniai pastatai, vykusiai įsilieję į kraštovaizdį. Architektai pateikė ne tik pastatų projektus, bet ir sodybų išplanavimo bei jų apželdinimo pavyzdžius, iš kurių matyti, kad sodybų dydį ir pastatų skaičių

lėmė žemėvaldos plotas, o išplanavimas ir apželdinimas rėmėsi ilgaamžėmis tradicijomis. Sodybų planuose numatyti ir želdiniai, siūlyta tęsti iki tol susiklosčiusias kaimų apželdinimo tradicijas (Reisonas, 1926, p. 233–243).

Lietuvos Respublikos 1922–1939 m. žemės ūkio reforma buvo svarbi ne tik valstybės ekonomikai, bet ir gyvensenai bei kraštovaizdžiui. *Lietuvos žemėtvarkos istorijoje tai buvo labai reikšmingas įvykis, iš esmės pakeitęs ir Respublikos kraštovaizdį. Panoramoje dominuojančią vietą užėmė vienkiemiai. Ši tarpukario metais pravesta žemės ūkio reforma apimtimi ir tikslais prilygo XVI a. Valakų reformai* (Šešelgis, 1998: 14).

Ekspedicijų 1988–1996 m. metu autoriui teko apžiūrėti nemažai išlikusių dar XIX a. – XX a. pradžioje ir 1922–1938 m. statytų vienkiemių, kurie iš tikrųjų sudarė žmogaus rankomis sukurtą pastatų, augalų ir supančio kraštovaizdžio vienvę. *Vienas būdingiausių lietuviškų sodybų bruožų – tai jų organiškasis ryšys su gamtine aplinka. Senosios lietuvių valstiečių sodybos liete įsiliejusios į aplinką* (Butkevičius, 1971, p. 222).

Pastatų skaičius senosiose kupetinių ir gatvinių kaimų sodybose buvo įvairus, nuo 4–5 ligi 6 ir daugiau. Viensėdžiuose, kaip rodo ekspedicijų duomenys, pastatų skaičius buvo jau mažesnis, nuo 4 ligi 5–6 statinių. Senuosiuose kaimuose, nežiūrint pastatų gausos, sodyba užimdavo gana ribotą plotą, o keliantis į vienkiemius šis plotas pastebimai padidėjo. Ekspedicijų duomenimis, smulkaus ūkio sodyba užimdavo maždaug 0,3–0,5 ha, vidutinio ūkininko – apie 0,6–0,8 ha, stambesnių ūkių – maždaug 0,8–1,2 ha.

Ekspedicijų duomenis suliginus su tarpukario Lietuvos viensėdžių projektais, matyti, jog į specialistų rekomendacijas būdavo atsižvelgiama, nes savivaldybės išleisdavo privalomus įsakymus (Butkevičius, 1971, p. 139). Antai, smulkaus ūkio iki 8 ha sodybai siūlytas 0,44 ha plotas, vidutiniam 15–20 ha ūkiui – 0,50–0,69 ha sodyba, iki 30 ha – 0,75 ha sodybos plotas, o stambesniui iki 40 ha ūkiui – 0,84 ha sodyba (Reisonas, 1926, p. 237–241). Viensėdžių projektai išlaikė senąsias sodžiaus tradicijas, erdvų kiemą ir medžius sodybų pakraščiuose (Pilkauskas, 2004, p. 13).

Viensėdžiai ir anksčiau, ir Lietuvos Respublikos metais būdavo statomi įvairiais atstumais vienas nuo kito – nelygu, kiek jų savininkai valdė žemės. Ekspedicijų duomenimis, atstumai tarp viensėdžių Lietuvoje – maždaug 0,5–1,0 km, todėl jie vienas nuo kito buvo gerai matomi. Pateikėjai aiškino, kad taip buvo daroma dėl lankymosi patogumo ir signalizacijos galimybių – pavojaus metu. Viensėdžiai buvo gausiai apželdinti, juos supantys medžiai ir krūmai matėsi iš tolo ir žymėjo sodybos vietą.

Pokario kolūkių gyvenvietėse sodybos buvo labai sumažintos, suvienodintos, jų plotai siekė vos 0,15–0,25 ha. Labai sumažėjo ne tik kiemai – maždaug iki 0,015–0,02 ha, bet ir atstumai tarp sodybų, t. y. jie vėl tapo bemaž tokiais, kokiais buvo senųjų gatvinių kaimų laikais. Sumažėjo ir pastatų – liko tik gyvenamasis namas ir ūkinis pastatas, kuriame po vienu stogu dažniausiai buvo tvartas ir daržinė. Sodybos iš tikrųjų virto ne tik mažžemių, bet netgi bežemių kampininkų bobelių pavyzdžio būstais. *Okupacijos metais buvo įgyvendinami ne tik ekonominiai, bet ir politiniai tikslai: siekta suardyti tradicinius kaimo žmonių ryšius, sujaukti jų pasaulėjautą, kardinaliai pakeisti kaimo gyventojų struktūrą, suvaryti juos į naujuosius „gatvinius“ kaimus, t. y. vadinamąsias brigadų ir centrines ūkių gyvenvietes* (Jasaitis, 2005, p. 32).

Tačiau reikia pažymėti, kad nors nuo 1951 m. *steigiant gyvenvietes, nepakankamai atsižvelgta į geografinių bei etnografinių sričių ypatybes ir gyvenviečių tipų teritorinę sklaidą, taipogi į istoriškai susiformavusių gyvenviečių išsidėstymą ir jų ryšio su aplinka kompozicinius principus* (Bučas, 1988, p. 15), vis dėlto šių gyvenviečių pastatai tradicinės architektūros bruožus dar daugiau mažiau išlaikė. Prie kiekvienos sodybos augo ir nedidelis sodas, o dekoratyviniai medžiai ir krūmai buvo sodinami prie gatvės arba prie įvažiavimo.

Po 1990 m. ir ypač nuo 2000–2006 m. statant kaime gyvenvietes, sodybų plotas sumažėjo visiškai – nuo 0,12–0,08 ha ligi 0,06 ha. Tą lėmė ne valdžios, kaip kolūkių laikais, apribojimai, bet ekonominiai sumetimai – išsigijamo sklypo kaina. Visiškai sumažėjo ir pastatų skaičius – neretai iki vieno vienintelio gyvenamojo namo. Namai statomi pagal vadinamuosius „modernius“ projektus, ir jie su tradicine sodžiaus architektūra nesisieja. Sodybos bemaž neapželdinamos, jos slepiasi už aklinos tvoros. Naujosios statybų mados užkariavo ir viensėdžius, kurie irgi bemaž neapželdinami. Sodybas irgi dažnai juosia Lietuvai visiškai nebūdinga aklina tvora.

Lietuvos kaime atsirado nemažai ir didesnių naujų vienkiemių, statytų dar pačiu pirmuoju XX a. pabaigos Nepriklausomybės dešimtmečiu. Juose dažniausiai, kaip ir kolūkių gyvenvietėse, stovi dideli mūriniai dviaukščiai arba vienaukščiai su cokoliniu aukštu namai, labai dideli mūro arba šiuolaikinių lengvų konstrukcijų ūkiniai pastatai, puikuoja didžiulės modernios gyvulininkystės fermos. Šios sodybos, deja, su lietuviškomis vienkiemio tradicijomis taip pat bemaž nesisieja arba siejasi labai menkai. Tai – kolūkių „gamybinio ūkininkavimo“ tąsa, iki minimumo sumažinant gamybai skiriamas žmonių darbo ir technikos sąnaudas. Todėl didieji „gamybiniai“ vienkiemiai, kaip ir žemės ūkio bendrovės, šiame straipsnyje toliau neapstatami.

Pastatai, jų vieta ir aukštis

Dar XIX a. ir XX a. pradžioje Žemaitijoje statytuose vienkiamuose išlikusi gana laisva trobesių tvarka, būdingesnė seniesiems kaimams. Suvalkijoje tuo metu jau įsivyravo stačiakampio pavidalo kiemai ir toksai pat pastatų išdėstymas. Žemės reformos laikais 1922–1939 m. statytų viensėdžių pastatai daugiausiai išdėstyti aplink stačiakampį kiemą, kaip ir buvo siūloma viensėdžių planuose.

Pagrindinis viensėdžių pastatas – gyvenamasis namas, priešais kurį, kitame kiemo gale, įprastai būdavo kluonas, o už jo arba priešais, bent jau Suvalkijoje, dar ir su kluonu sujungta apskritimo pavidalo *maniežinė*. Dzūkijoje prie kluono dar būdavo *peludė*, Žemaitijoje – *jauja* (Bertašiūtė, 2007, p. 67, 85, 165, 181, 183). Tvartą statydavo dešinėje – žiūrint nuo namo, – arba kairėje kiemo pusėje, o kitoje pusėje priešais tvartą – klėtį. Suvalkijos vienkiamų sodybose klėtis – *svirnas* neretai būdavo ir tame pačiame pastate su tvartu. Jei sodyboje būdavo pirtis, ji buvo statoma kiek atokiau – link kūdros ar kito vandens telkinio. Sodyboje dar įrengdavo ir žemėje iškastą rūšį – apdengtą stogu žeminę. Rūsio nebūdavo, jei gyvenamasis namas būdavo su rūsiu. Tad 1922–1939 m. žemės ūkio reformos metais atsiradę vienkiamiai, nežiūrint regioninių skirtumų ir kitokių besiskiriančių ypatumų, iš esmės

susidėjo iš maždaug 5 pastatų. Jei sodyboje nebūdavo pirties, kaip pavyzdžiui, Suvalkijoje, tai būdavo gerai įrengtas žemės rūsys, o jei nebūdavo rūsio, tai būdavo pirtis arba dar koks atskiras statinys.

Paskelbtuose darbuose pateikiami kaimų ir vienkiamų sodybų ir jų pastatų planai, pastatų detalės, tačiau šių statinių aukštis, kuris, šio straipsnio autoriaus nuomone, buvo svarbus, apželdinant sodybas ir parenkant medžių bei krūmų rūšis, dažniausiai nurodytas tik apytikriai – masteliais, ir tai ne visuomet, arba ir visai nenurodytas (Bertašiūtė, 2008; 2009; Šešelgis, 1988; 1996; 1998; Šešelgis, Urbelis, 1980). Pastatų aukštis neįvardintas netgi darbe apie lietuvių sodybas, retsykiais nurodant tik pastatų sienų aukštį (Bertašiūtė, 2007).

Ekspedicijų duomenimis, aukščiausias XIX a. – XX a. pradžios vienkiamų sodybų pastatas buvo kluonas. Jo aukštis įvairavo, tačiau apytikriai buvo apie 7–8 m. Už kluoną žemesnis būdavo tvartas, kurio aukštis apytikriai siekė 6–7 m. Toliau – gyvenamasis namas, kurio aukštis buvo apie 5–6 m. Klėtis būdavo maždaug 4–5, pirtis – 3–4 m aukščio. Rūsys iš žemės išsikišdavo maždaug 2–2,5 m. Žinoma, tai nebuvo jokia griežta taisyklė, nes vienkiamuose neretai pastatų aukščiai įvairavo (EIA).

1 lentelė

XIX a. – XX a. pradžios viensėdžių sodybų pastatų aukštis

Eil. nr.	Pastatas	Aukštis
1	Kluonas	7 – 8 m
2	Tvartas	6 – 7 m
3	Namas	5 – 6 m
4	Klėtis, pirtis	3 – 4 m
5	Rūsys	2 – 2,5 m

Žemės ūkio 1922 – 1939 m. reformos laikais statytuose didesniuose viensėdžiuose pastatų aukščio santykiai irgi buvo daugmaž tokie patys, tik kartais kai kurie pastatai, pavyzdžiui, kluonas ir gyvenamasis namas tapdavo dar kiek aukštesniais. Kluono aukštis

siekdavo netgi 9–10 m, o namo – 6–7 m. Tvartas irgi būdavo arba kiek žemesnis, arba įprastai aukštesnis už namą, jo aukštis būdavo apie 7–8 m. Klėtis, pirtis ir rūsys būdavo įprastinių aukščių.

2 lentelė

Žemės ūkio reformos metų 1922–1939 m. didesnių viensėdžių sodybų pastatų aukštis

Eil. nr.	Pastatas	Aukštis, m
1.	Kluonas	9–10
2.	Tvartas	7–8
3.	Namas	6–7
4.	Klėtis, pirtis	3–4
5.	Rūsys	2–2,5

Kartais viensėdžiuose aukščiausiuoju pastatu tapdavo gyvenamasis namas arba jis būdavo antroje vietoje po kluono. Šitaip atsitikdavo, jei vienkiamis

statomas labai mažame 6 ha ar kiek didesniame 8 ha žemės plote, gautame už dalyvavimą savanorių Nepriklausomybės kovose arba parceliuojant dvarų žemes

buvusiems dvarų kumečiams, bežemiams ir mažžemiams. Tokiuose mažuose vienkiemiuose kluonas ir tvartas dažniausiai sujungimas po vienu stogu, o šis ūkinis pastatas būdavo apytikriai tokio aukščio kaip

namas, arba už jį kiek žemesnis. Tačiau tai nebuvo taisyklė, o veikiau išimtis, nes ir mažuose vienkiemiuose jungtinis ūkinis pastatas dažniausiai irgi būdavo už gyvenamąjį namą aukštesnis.

3 lentelė

Žemės ūkio reformos metų 1922–1939 m. mažesnių viensėdžių sodybų pastatų aukštis

Eil. nr.	Pastatas	Aukštis, m
1.	Kluonas, tvartas	7–8
2.	Namas	6–7
3.	Rūsys	2–2,5

Kolūkių gyvenvietėse pastatų skaičius dar labiau sumažėjo. Sodybas daugiausia sudarė tik 2 pastatai – gyvenamasis namas ir jungtinis ūkinis pastatas. Iš esmės pakito ir pastatų aukščio santykis. Aukščiausiu tapo gyvenamasis namas, kuris iš pradžių būdavo

vienaukštis, o po 1966 m. – ir dviaukštis, arba vienaukštis su vadinamuoju cokoliniu – pusrūsio aukštu. Vienaukštis namas siekė 7–10 m, dviaukštis – ir daugiau. Ūkinis pastatas buvo žemesnis, maždaug 6–7 m aukščio.

4 lentelė

Kolūkių gyvenviečių sodybų pastatų aukštis

Eil. nr.	Pastatas	Aukštis, m
1.	Namas	7–10
2.	Ūkinis pastatas	6–7

Pastatai dažniausiai statyti vienas priešais kitą, nedidelio kiemo šonus paliekant atvirus. Iki 15 ir netgi 10 m sumažėjo ir atstumas tarp gyvenamojo namo ir ūkinio pastato, apribodamas irgi labai sumažėjusį kiemą.

Atkurtos nepriklausomybės metais, po maždaug

2000 m. sukurtų kaimo gyvenviečių pastatų skaičius, kaip jau minėta, neretai sumažėjo iki vieno vienintelio gyvenamojo namo. Ūkiniai pastatai būna labai retai. Namų aukštis siekia vos 4–5 m, labai žemi ir retai pasitaikantys ūkiniai pastatai. Jie būna tik 2,5–3 m aukščio.

5 lentelė

Naujų gyvenviečių sodybų pastatų aukštis

Eil. nr.	Pastatas	Aukštis, m
1.	Namas	4–5

Naujose gyvenvietėse namas stovi dažniausiai sklypo viduryje, jokio bent kiek uždaresnio kiemo nėra. Jo iš esmės nebūna ir tada, jei sodyboje pastatomas ir ūkinis pastatas, kuris dažniausiai įspraudžiamas į sklypo kampą.

Modernūs pastatai jau statomi ir vienkiemiuose, kuriuose irgi pradėjo vyrauti tik gyvenamieji namai.

Jei tokiuose vienkiemiuose statomi ir ūkiniai pastatai, jie dar dažnai, kaip ir kolūkių gyvenvietėse, išdėstomi priešais namą – tada susidaro kiemas, tačiau neretai – kaip ir moderniose gyvenvietėse, jie irgi įspraudžiami į sodybos kampą. Ūkiniai pastatai, kaip ir namai, būna žemi – nuo 2,5 iki 3 m.

6 lentelė

Naujų vienkiemų sodybų pastatų aukštis

Eil. nr.	Pastatas	Aukštis, m
1.	Namas	4–5
2.	Ūkinis pastatas	2,5–3

Nuo XIX a. – XX a. pradžios, taip pat per visą XX a. ir XXI a. pradžioje Lietuvos sodžiaus pastatai buvo

statomi maždaug 5 lygiais.

**XIX a. – XX a. pradžios, XX a. viensėdžių ir kolūkių gyvenviečių bei XXI a. pradžios gyvenviečių ir
vienkiemų sodybų pastatų aukščio lygiai**

Lygis	Aukštis, m	XIX a. – XX a. pra- džios viensėdžių	XX a. viensė- džių	Kolūkių gyvenviečių	XXI a. pradžios gyvenviečių	XXI a. pradžios vienkiemų
V	9–10	-	Kluonas	Namas	-	-
IV	7–9	Kluonas	Tvartas	Namas	-	-
III	5–7	Tvartas, namas	Namas	Ūkinis pastatas	-	-
II	3–5	Klėtis, pirtis	Klėtis, pirtis	-	Namas	Namas
I	2–3	Rūsysis	Rūsysis	-	-	Ūkinis pastatas

Sodybų pastatų aukščio santykiai iki XX a. vidurio nuo kluono žemėjo link tvarto, gyvenamojo namo, klėties, pirties ir rūšio. Santykiai pakito kolūkių gyvenvietėse, kai „aukštyr kojomis“ apsigyveno ir ūkininkų pastatų aukščiai. Naujose gyvenvietėse ir vienkiemiuose įprasti pastatų santykiai – visiškai sugriauti. Namas užima iki tol buvusių pagalbinių statinių – klėties ir pirties, o ūkinis pastatas – rūšio vietą.

Sodybų apželdinimas

Senųjų kaimų sodybos buvo gausiai apželdintos miško medžiais, krūmais, vaismedžiais ir kitais kultūriniais augalais. Iš miško medžių buvo sodinami daugiausia lapuočiai: klevai, uosiai, liepos, gluosniai, jovarai, ąžuolai, beržai, topoliai, šermukšniai, putinai, rečiau – kaštonai, drebulės, juodalksniai. Eglėmis ir pušimis sodybos nuo seno apsodinamos nebuvo, spygliuočiai retsykiais buvo sodinami tik nuo tarpukario (EIA), kai turtingesni ūkininkų viensėdžiuose, greičiausiai suvalkiečių pavyzdžiu, pradėta sodinti vėjus apsauganti eglaičių gyvatvorė (Butkevičius, 1971, p. 218). Dėmesį į tai atkreipė ir Kazys Šešelgis, pastebėdamas, jog pietryčių Lietuvos kaimų sodybose *nėra pušų, nors kaimą supa pušynas ir dirva joms augti tinkama* (1996, p. 155).

Sodybose kerojo ir miško bei kultūriniai krūmai – kadagiai, jazminai, alyvos, akacijos, diemedžiai, netgi lazdynai. Soduose vešėjo įvairių veislių sėkliniai vaismedžiai – obelys bei kriaušės, taip pat ir kaulavaisiai: vyšnios, trešnės, slyvos. Iš vaiskrūmių nuo seno buvo auginami serbentai ir agrastai, o dažniausiai prie gyvenamojo namo esančiuose gėlynuose žydėjo įvairiausios darželio gėlės (Lietuvių liaudies architektūra,

I 1965, p. 35).

Ekspedicijų duomenimis, vešlūs medžiai jovarai, kurie vienkiemiuose užaugdavo iki maždaug 25–30 m, daugiausia buvo sodinami už kluono. Virš jo iškildami dar apie 15–20 m, jovarai savo gausia lapija aukščiausiam sodybos pastatui ir kartu visai sodybai sudarydavo ne tik užuovėją, bet ir apsaugodavo nuo vasaros žaibų. Gana dažnai, bent jau Suvalkijoje, jovarais būdavo apsodinama ir sodo, dažniausiai vakarų pusė. Uosiai ir gluosniai sodinti aplink kūdras. Klevai ir liepos viensėdžiuose dažniausiai augo prie kiemo vartų, kupli liepa neretai vešėdavo prie šulinio, o beržas – ženklindavo sodybos pakraštį. Uosiai ir klevai išaugdavo maždaug iki 15–20 m, liepos – iki 20–25 m. Tad Romualdo Misiaus teiginio, kad tarpukario viensėdžių *griežtai suplanuotoje sodyboje bei saugantis žaibo, prie pastatų nesodino ąžuolų, liepų, klevų, todėl sodybose nėra stambesnių medžių, kurie siluete išryškėtų kaip akcentai* (2005, p. 73) mūsų ekspedicijų duomenys nepatvirtino.

Prie tvartų arba klėčių augdavo sodai, tad šiuos statinius supdavo 10–15 m aukščio kaulavaisiai arba 5–10 m sėkliniai vaismedžiai. Prie gyvenamojo namo buvo sodinami 2–5 m aukščio krūmai: jazminai, alyvos, diemedžiai, kadagiai. Atokiau, sodo pakrastyje, dar augdavo 4–5 m aukščio putinas bei šermukšnis, kampe – panašaus aukščio lazdyno krūmas.

Suvalkijoje prie viensėdžių, bet ne pačioje sodyboje, buvo sodinamos ir nedidelės ąžuolų giraitės – jos dar išlikusios ir šiandien, nors vienkiemiuose jau seniai nebėra. Šiame krašte buvo paprotys ąžuolais ženklinti ir valdomos žemės ribas – tą liudija laukuose išlikę prieš 80–90 metų sodinti ąžuolai.

XIX a. – XX a. pradžios ir žemės ūkio 1922–1939 m. reformos viensėdžių sodybų augalų aukštis

Eil. nr.	Pobūdis	Augalai	Aukštis, m
1.	Miško medžiai	Jovarai, topoliai, gluosniai, uosiai, klevai, liepos, beržai, ąžuolai	15–30
2.	Kaulavaisiai	Vyšnios, trešnės, slyvos	10–15
3.	Sėkliniai vaismedžiai	Obelys, kriaušės	5–10
4.	Krūmai	Jazminai, alyvos, diemedžiai, kadagiai, putinai, šermukšniai	2–5
5.	Vaiskrūmiai	Serbentai, agrastai	1–2

Kolūkių gyvenvietėse apželdinimas pasikeitė iš esmės. Neturint pakankamos erdvės, nebuvo vietos sodinti iki tol įprastai sodybose augusius miško medžius. Sodybas puošė daugiausia tik sodai ir dekoratyviniai krūmai bei augalai, iš kurių daugiausia sodintos alyvos, jazminai ir kadagiai. Nebeliko viensėdžiams būdingų aukštų medžių, pradėta sodinti ir po vieną

kitą spygliuotą – miško arba dekoratyvines egles, kurios ilgainiui reikiamai neprižiūrimos užaugdavo ir iki 10–12 m. Sodas irgi nebūdavo atskira sodybos vieta, nes vaismedžiai ir vaiskrūmiai būdavo sodinami aplink namą ir ūkinį pastatą, sutaupant vietos daržui. Kaip ir viensėdžiuose bei kaimuose, kolūkių sodybas puošė gėlynai. Vešėjo ir gyvatvorės.

9 lentelė

Kolūkių gyvenviečių sodybų augalų aukštis

Eil. nr.	Pobūdis	Augalai	Aukštis, m
1.	Kaulavaisiai	Vyšnios, trešnės, slyvos	10–15
2.	Sėkliniai vaismedžiai	Obelys, kriaušės	5–10
3.	Krūmai	Jazminai, alyvos, diemedžiai, kadagiai	2–5
4.	Vaiskrūmiai, gyvatvorės	Serbentai, agrastai, žvilgantis kaulenis, ligustras	1–2

Apželdinimo pokyčius labiausiai lėmė pakitusios sodybų sąlygos, tačiau galėjo įtakoti ir to meto architektų nurodymai: *Prie įvažiavimo į sodybos sklypą, arčiau žaliatvorės, tinka dar pasodinti žemesnį pavienį medį, pavyzdžiui, svyruoklinį baltąjį gluosnį, šermukšnį ar paprastąjį uosį (...) Arčiau kiekvieno namo tinka dar pasodinti grupę žydinčių krūmų – jazmino, putino, erškėtrožių arba daugiamečių gėlių* (Tauras, 1974, p. 65). Ir iš tikrųjų, ekspedicijų duomenys rodo, kad kolūkių gyvenviečių sodybose pradėjo žaliuoti dekoratyviniai žemi medžiai ir krūmai, sodybas supo šiaip jau tradicinėms sodyboms nebūdingos gyvatvorės. Sodybų apželdinimas siejosi ir su bendrais to me-

to kraštovaizdžio pokyčiais: *Ypač didelių permainų apsauginių želdynų erdvinė sistema patyrė kolūkinės žemėnaudos ir kompleksinio melioravimo metais* (Misių, Bučas, 2009, p. 108).

Naujose XXI a. pradžios gyvenvietėse ir netgi viensėdžiuose neauga ne tik aukštieji medžiai, bet dažniausiai nėra netgi ir vaismedžių bei vaiskrūmių, nekalbant jau apie tradicinius krūmus bei kitus nuo seno puoselėtus augalus. Rūpestingai prižiūrimoje vejoje, kurią jau neretai keičia ir betono arba kitokios trinkelės, auga tik vienas kitas, daugiausia spygliuočių dekoratyvinis krūmelis, kurio iš tolo pro aklinę tvorą dažniausiai nė nematyti.

10 lentelė

Naujų gyvenviečių ir vienkiemų sodybų augalų aukštis

Eil. nr.	Pobūdis	Augalai	Aukštis, m
1.	Dekoratyviniai krūmai	Tujos, gulsti kadagiai, kukmedžiai	1–2

Apibendrinant galima sakyti, jog XIX–XX a. ir XXI a. pradžioje sodybose augo ir tebeauga irgi maž-

daug 5 m aukščio lygio augalai.

XIX a. – XX a. pradžios, XX a. viensėdžių ir kolūkių gyvenviečių bei XXI a. pradžios gyvenviečių ir vienkiamų sodybų augalų aukščio lygiai

Lygis	Aukštis, m	XIX a. – XX a. pradžios viensėdžių	XX a. viensėdžių	Kolūkių gyvenviečių	XXI a. pradžios gyvenviečių	XXI a. pradžios vienkiamų
V	15–30	Miško medžiai	Miško medžiai	-	-	-
IV	10–15	Kaulavaisiai	Kaulavaisiai	Kaulavaisiai	-	-
III	5–10	Sėkliniai vaismedžiai	Sėkliniai vaismedžiai	Sėkliniai vaismedžiai	-	-
II	2–5	Krūmai	Krūmai	Krūmai	-	-
I	1–2	Vaiskrūmiai	Vaiskrūmiai	Vaiskrūmiai, gyvatvorės	Dekoratyviniai krūmai	Dekoratyviniai krūmai

Kaip ir sodybų pastatai, augalai XIX a. – XX a. viensėdžių sodybose leidosi žemėjančiai: nuo maždaug 15–30 m miško medžių 10–15 m kaulavaisių link, po to – 5–10 m sėklinių vaismedžių link ir nusileisdavo ligi 2–5 m krūmų bei 1–2 m vaiskrūmių. Kolūkių gyvenviečių sodybose nesant miško medžių, aukščiausi augalai kaulavaisiai siekė 10–15 m ir toliau per sėklinius vaismedžius bei krūmus leidosi link 1–2 m aukščio vaiskrūmių ir gyvatvorių. Gyvenviečių apželdinimo bendra kreivė buvo daugmaž išlaikyta, nors aukščiausieji kaulavaisiai, kurie ne visuomet siekdavo 10–15 m, virš sodybų aukščiausiojo pastato – gyvenamojo namo – dažniausiai neiškildavo, todėl kolūkių gyvenviečių sodybas nuo vienkiamų sodybų skiria ir ženklina ne aukštai virš pastatų išaugę medžiai, bet virš medžių boluojantys gyvenamųjų namų stogai. Tai ir yra esminis mūsų sodybų apželdinimo tradicijų lūžis.

Tačiau labiausiai sodybų apželdinimo tradicijos sulaužytos naujosiose gyvenvietėse ir vienkiamuose. Čia neauga ne tik miško medžiai ir sodo vaismedžiai bei vaiskrūmiai, bet netgi ir vieninteliai daugiausia spygliuočių dekoratyviniai krūmai būna paslėpti už aklinos tvoros. Tad gyvenviečių ir netgi vienkiamų sodybos iš tolo atrodo nykiai – boluoja vien netradicinėmis medžiagomis uždengti lėkšti stogai ir jas supančios aklinos tvoros.

Pastatų, apželdinimo ir gyvenamosios sąsajos

Sodyba ir jos pastatai tradicinėje kultūroje nebuvo vien tik gyvenamosios ir ūkinės patalpos. Tai buvo žmogaus rankomis sukurtas savas pasaulis, kuriame

viskas tarpusavyje siejosi ir buvo prasminga. Ne tik senovės baltų (Vėlius, 1983, p. 184–187), bet ir visų Šiaurės Europos etninių grupių tikėjimuose namas reiškė ir pasaulio modelį, jo svarbiausias tris – žemutinę (pamatai), vidurinę (gyvenamosios patalpos) ir viršutinę (stogas) sritis. Svarbūs buvo ir ūkiniai pastatai, nes nuo seno ne gyvenamajame name, bet dirbtuvėje, klėtyje ir netgi tvarte neretai būdavo gimdoma, prausiamas numirėlis, atliekami ir kiti svarbūs su žmogaus higiena ir sveikatingumu susiję veiksmai. Prisiminkime kad ir vestuvių papročius bei jaunųjų pirmąją naktį „klėtelėje“, nuo senų senovės reiškiančią ne tik žmogiškąjį vaisingumą, bet ir visos sodybos klestėjimą. Klėtyje „gyveno“ ir aitvaras – sodybos gerovės ir klestėjimo šaltinis. Pirtin, besiprausiant ar besigydydant, užsukdavo ir „nelabasis“, čia pasitaikydavo ir kitokių įvairiausių nutikimų.

Pasaulio modelį reiškė ne tik namas, bet ir kiti sodybos pastatai: svirnas, tvartas, kluonas. Jie savo sandara ne tik gerai atitiko tris senosios pasaulėžiūros sritis, bet galėjo būti ir tarpininkais tarp tų sričių. Čia ne tik buvo atliekami higienos ar magiški veiksmai, bet vis kas nors „lankydavosi“ arba „gyvendavo“. Beje, „kažkas“ gyvendavo ir gyvenamajame name, ant aukšto, todėl ne tik klėtis ir pirtis, bet ir kiekvienas sodybos pastatas, be tiesioginės, turėjo ir netiesioginę, simbolinę ir mitinę reikšmę, dėl kurios žmonės pastatus gaubiančioms atgamtinėms jėgoms jausdavo ne vien pagarbą baimę, bet kartu visuose statiniuose jautėsi esą saugūs, užtikrinti, nes juos supo ne tik tikroviška, bet ir mitinė, globojanti aplinka.

XIX a. – XX a. pradžios ir XX a. viensėdžių sodybų pastatų prasmė ir galima reikšmė

Lygis	Aukštis, m	Pastatai	Prasmė	Galima reikšmė
V	9–10	Kluonas	Lauko gėrybių saugojimas	Pasaulio modelis
IV	7–9	Kluonas, tvartas	Lauko gėrybių saugojimas, patalpos gyvuliams	Pasaulio modelis
III	5–7	Tvartas, namas	Patalpos gyvuliams, žmonėms	Pasaulio modelis, „kažkieno“ gyvenamoji vieta
II	3–5	Klėtis, pirtis	Lauko gėrybių saugojimas, higiena	Pasaulio modelis, „aitvaro“ gyvenamoji, „nelabojo“ lankymosi vieta
I	2–3	Rūsiai	Daržo gėrybių saugojimas	„Žemutinė“ pasaulio sritis

Saugi buvo ir visa sodybos erdvė, kurią ribodavo ne tik pastatai, tvoros, bet ir želdiniai. Labiausiai „saugi, sava, įsisavinta“ erdvė buvo pastatais ir tvoromis apribotas kiemas, į kurį nepastebėti negalėdavo patekti ne tik tikrieji, bet ir nematomieji „svetimo, priešiško“ pasaulio atstovai. Pakankamai „saugia, įsisavinta“ erdvė laikyta ir visa sodyba, kurios ribas ženklino aplinkui apsodinti augalai. Augalai ne tik puošė sodybas, teikė pavėsį, gerino klimatą bei apsaugojo pastatus nuo gamtos stichijų – jie turėjo ir mitinę reikšmę. Medžiai ir krūmai sukdavo ne tik žmogaus akiai matomą ir malonų jaukumą, bet ir nematomą, tačiau juntamą saugumą.

Senuosiuose tikėjimuose ąžuolas ir liepa – artimi „pasaulio medžiui“. Šiam mitiniam įvaizdžiui prilygsta ir mūsų liaudies dainų jovaras, putinas, diamedis, pušis ir eglė (Vėlius, 1983, p. 195). Suvalkiečių rugiapjūtės dainų *jievaras* – tikras „pasaulio medis“, iš kurio pašaknėlių – *skambanti kankleliai*, per vidurį – *dūzgiančios bitelės*, o viršūnėlė – *sakalo vaikečiai* (Slavinskas, 1937, p. 251). Dzūkų kalendorinių Advento ir Kalėdų žaidimų *jievaro tiltu* ateina *jievaro žmonės* – žiemos saulėgražos metu gyvuosius aplankantys „ano“ – protėvių pasaulio atstovai. Stebuklinių galių turi ir rusų *jievaro* guslės – mūsų kanklių giminitės. Magiškaisiais ne tik lietuviai, bet ir daugelis tautų laikė kadagį, šermukšnį, putiną.

Pasaulio medį lietuviams reiškė ne tik ąžuolas, bet ir uosis, o *beržas, žilvitis, gluosnis – nuo senų senovės laikomi gyvybingumo, augimo, vaisingumo, vegetacinės galios įsikūnijimu* (Dundulienė, 2008, p. 31, 55). Svarbus buvo ir obels - vaisingumo ir derlingumo įvaizdis, taip pat ir liaudies dainų *serbentelė, serbenta*, kuri neretai išdygdavo šalia vandens ir ženklino „žemutinę“ pasaulio sritį. Senuosiuose tikėjimuose šventais laikyti ir visžaliai spygliuočiai, ypač eglės, tačiau sodybose jos neaugintos, nes buvo siejamos su „negeromis“ jėgomis.

Todėl nenuostabu, kad sodybų pastatus supo prie jų pasodinti ne bet kokie, o daugiausia mitinės prasmės reiškiantys ir „gerųjų“ magiškųjų galių turintys medžiai bei krūmai, kurių sodinimo vietos ir aukščio santykiai, galimas daiktas, irgi siejosi su senosiomis, jau užmirštomis prasmėmis. Iš etnologijos mokslo tyrimų žinoma, jog ir nesuvokiantys arba nepripažįstantys senųjų tikėjimų prasmės žmonės šią prasmę išsaugoja ir perduoda iš kartos į kartą, nes tą išakmiai liepia gyvensenos papročiai. Todėl neabejotina, kad ir augalų sodinimo sodybose ypatumai galėjo kilti ne vien tik iš praktinių sumetimų, o likę ir kaip senųjų tikėjimų atšvaitai, besisieją su senosios mitinės pasaulėautos įvaizdžiais.

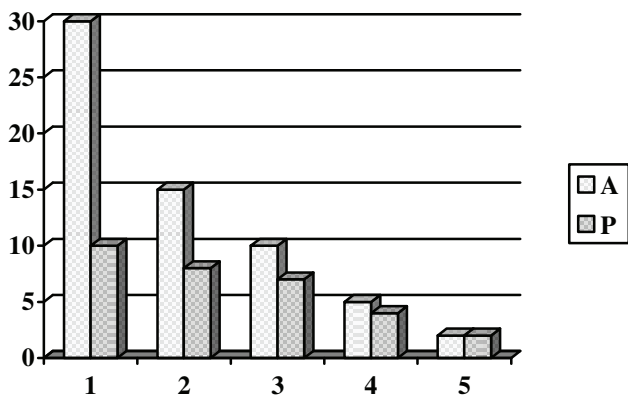
13 lentelė

XIX a. – XX a. pradžios ir XX a. viensėdžių sodybų augalų sodinimo prasmė ir galima reikšmė

Lygis	Aukštis, m	Augalai	Sodinimo prasmė	Galima reikšmė
V	15–30	Miško medžiai	Apsauga nuo vėtrų ir žaibų, sodybos ženklinimas	Pasaulio medis, ryšys tarp „šio“ ir „ano“ pasaulio
IV	10–15	Kaulavaisiai	Vaisiai	Vaisingumas, derlingumas
III	5–10	Sėkliniai vaismedžiai	Vaisiai	Vaisingumas, derlingumas
II	2–5	Krūmai	Grožis, oro gryninimas	Apsauga nuo „negerų“ jėgų
I	1–2	Vaiskrūmiai	Uogos	Vaisingumas, derlingumas, „žemutinė“ pasaulio sritis

Sugretinus senųjų ir žemės reformos metų vienkiemų pastatų ir medžių bei krūmų sodinimo sodybose vietas bei jų aukščius, akivaizdu, kad augalai aiškiai buvo pritaikyti prie pastatų aukščio. Aukščiausius sodybos pastatus – kluonus, kartais ir tvartus – supo daugiausia aukšti miško medžiai, žemesnius gyvenamuosius namus ir klėtis – žemesni kaulavaisiai ir sėkliniai vaismedžiai, o miško ir kultūriniai krūmai sodinti ne

tik prie namo, bet ir prie takų, vedančių į sodybos pastatus arba į kitas sodybos erdves. Galima sakyti, kad ne tik medžiai ir kiti augalai buvo labai gerai pritaikyti prie senųjų sodybų pastatų, bet ir senųjų kaimų bei vienkiemų sodybos „išdygo“ ir „išvešėjo“ panašiai kaip ir jas supantys įvairaus aukščio medžiai bei krūmai, atspindėdamos ir sodybas supančios augalijos bei jos aukščių įvairovę.

1 pav. XIX a. – XX a. pradžios ir žemės ūkio 1922–1939 m. reformos viensėdžių sodybų augalų ir pastatų aukštis

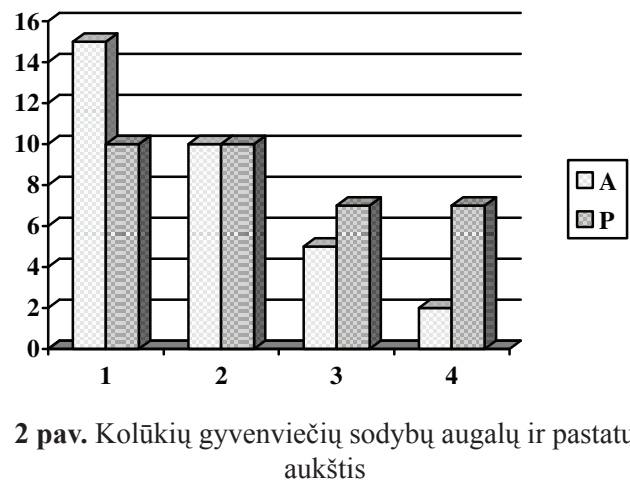
A – augalai, P – pastatai; O – 30 – augalų ir pastatų didžiausi aukščiai metrais; 1 – miško medžiai, kluonai, 2 – kaulavaisiai, tvartai, 3 – sėkliniai vaismedžiai, gyvenamieji namai, 4 – krūmai, klėtys, pirtys, 5 – vaiskrūmiai, rūšiai

Būtent mūsų gamtos ir klimatinės sąlygų įvairovė kaip veidrodis atspindi ir sodybų apželdinimą. Visi želdiniai daugiau mažiau atkartoja pastatų aukščius, jie su pastatais gerai ir gražiai įsilieja į kraštovaizdį. Žinoma, mitologijos ir jos galių sodybų apželdinime tiesiogiai gal ir neišvengsime, tačiau viesulo vėjai ir žaibai nuo aukščiausiais medžiais apsodintų kluonų tikrai nuo šių labai svarbių ūkininkavimui pastatų buvo nukreipiami. Magiškujų galių turintys miško ir kultūriniai krūmai nuo seno irgi buvo sodinti pirmiausia dėl jų skleidžiamo stipraus, vabzdžius ir visokius kitus gyvius atbaidančio kvapo, kuris kartu grynino ir orą, aplink pastatus ir takus sukurdamas ypatingą mikroklimatą, atbaidantį tikrus ir greičiausiai neregimus „ano“ pasaulio sutvėrimus. Beje, etnologijos mokslo nustatytus žmonių gyvenimo ir papročių ypatumus religijos ir religijotyros mokslai dažniausiai patvirtina, todėl nėra jokio pagrindo netikėti, kad iš tikrųjų sodybose augę medžiai ir krūmai neturėjo ir dvasinės – apsauginės ir aukštesniųjų jėgų žmones globojančios prasmės.

Todėl suprantama, kodėl vienkiemiai ir jų šeimos nariai, nežiūrint įvairių išsipareigojimų, išskolinimų ir netgi varžytinių, jautėsi gyvenant saugiai, esant vertingo turto savininkais, o gyvenimas viensėdžiuose buvo laikomas garbingu. Be to, viensėdžiuose išliko ir buvusio senojo kaimo gyventojų bendrumo jausmas, kurį pateikėjai įvardijo kaip „lankymosi“ bei „žinios“ davimo, iškilus pavojui, svarbą.

Kolūkių gyvenvietėse nuo amžių einanti gamtos, pastatų ir žmogaus darba jau buvo pažeista, nes aiškiai pažemėjo ne tik apsodintų medžių aukštis, bet virš medžių viršūnių pradėjo kyšoti ir pastatų stogai. Tai – jau ne kaimo, bet labiau miesto gyvenamųjų rajonų augalų ir pastatų santykio požymis. Jis, beje,

atsispindi ir su miesto gyvenimo sąlygomis susilyginusioje gyvensenoje. Be to, šių sodybų šeimininkai visaverčiais savininkais jau nesijuto, jie buvo valdžios ne tik skatinami, bet ir varžomi, todėl gyvenimas kolūkių gyvenvietėse nebuvo laikomas prestižiniu.

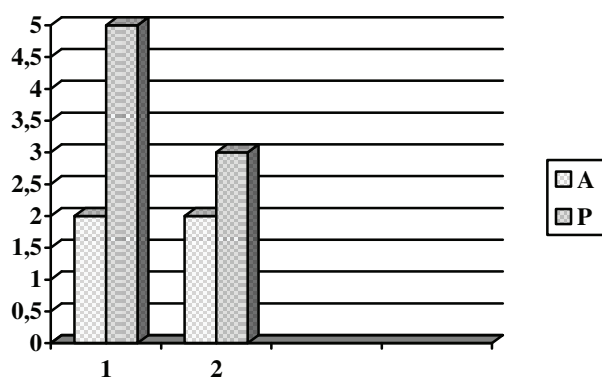
2 pav. Kolūkių gyvenviečių sodybų augalų ir pastatų aukštis

1 – kaulavaisiai, gyvenamieji namai, 2 – sėkliniai vaismedžiai, gyvenamieji namai, 3 – krūmai, ūkiniai pastatai, 4 – vaiskrūmiai, gyvatvorės, ūkiniai pastatai

Žinoma, pastatų ir augalų santykio sulaužymas kolūkių gyvenvietėse nebuvo ir negalėjo būti pagrindine arba bent jau viena ir svarbiausių pakitusios gyvensenos priežasčių. Tai buvo tik pokyčių pasekmė, nes gabesni kaimo žmonės bent jau iki maždaug 1963 – 1966 m. stengėsi išsikelti į miestus – mokytis, ieškoti geresnio darbo ir patogesnių gyvenimo sąlygų. Lietuvos kaimas ir jo tradicinė kultūra nyko ne vien tik dėl beatodairiškos melioracijos, vienkiemio naikinimo, bet ir dėl bendrų sovietizacijos padarinių. *Kaimas pradėjo beviltiškai senti ir morališkai degraduoti. Anot žymaus kolūkinio veikėjo Alfonso Giedraičio, prasidėjo „kaimo nužioplėjimo procesas“, kurio pasekmes matome šiandien ir jusime dar labai ilgai* (Apanavičius, 1996, p. 57).

Žmonių gyvenimo jaukumo, erdvumo, pagaliau, saugumo ir bendrumo jausmo, koks buvo įprastas vienkiemiuose, kolūkių gyvenvietėse jau nebeliko, nes žmonės į gyvenvietės kėlėsi ne vien tik iš senųjų kaimų ir vienkiemų, bet ir atvykę iš toliau. Kolūkių gyvenvietėse apsigyvenę vyresnio amžiaus žmonės ilgėjosi savų jaukių viensėdžių ir senųjų kaimų, dažnai po darbų pėsčiomis arba dviračiu nuvykdavo į buvusias sodybų vietas. Bet kaime likę jaunesnės kartos atstovai netruko prisitaikyti prie gyvenimo kolūkių gyvenvietėse: jie įsirengė savus namus, įsigijo naujus baldus, kilimus, spalvotus televizorius ir automobilius, rengėsi miestietiškais drabužiais. Kolūkių gyvenvietėse stengtasi suteikti komunalines, sveikatos apsaugos ir buitines paslaugas. *Šiomis priemonėmis buvo siekiama sulaukyti kaime gyventojus ir plėtoti gyvenvietinius kaimus* (Poviliūnas, 2007, p. 55).

Vėl prestižinėmis kaimo gyvenviečių ir viensėdžių sodybos tapo tik po 1990 m., kai suvokta, jog Lietuvoje miestas ir kaimas, nors geru šimtmečiu ir atsilikęs nuo Vakarų Europos bei Skandinavijos, po 1966–1973 m. pagaliau susilygino. Tapo aišku, kad ankstesni kaimo apibrėžimai, pagrįsti kaimo ir miesto priešpastatymu, nebeatitinka gyvenimo realijų (Melnikienė, Vidickienė 2007, p. 2). Miestiečiai jau ir taip sudaro beveik 70 proc. Lietuvos gyventojų (Jasaitis, Šurkuvienė 2006, p. 85). Tačiau labiausiai išsivysčiusiose Europos valstybėse kaimo gyventojų skaičius nuolat auga ir pastaruoju metu jau susilygino su miestų gyventojų skaičiumi (Jasaitis, 2006, p. 87), todėl visiškai akivaizdu, kad naujų kaimo gyvenviečių statyba yra laiko padiktuota ir savaime suprantama būtinybė. Ją pagrįstai galime laikyti Lietuvos vakarieetiško „europėjimo“ ženklu. Tačiau labai gaila, kad būtent šiose moderniose gyvenvietėse, kurios per praėjusį dešimtmetį apsupo didžiųjų miestų traukos sritis, senosios mūsų tautos sodybų ir apželdinimo tradicijos buvo sugriautos. Želdinių aukštis taip sumenko, kad jie ne tik nesiekia pastatų aukščio, bet netgi būna paslėpti už aklinų tvorų.

3 pav. Naujų gyvenviečių ir vienkinių sodybų augalų ir pastatų aukštis

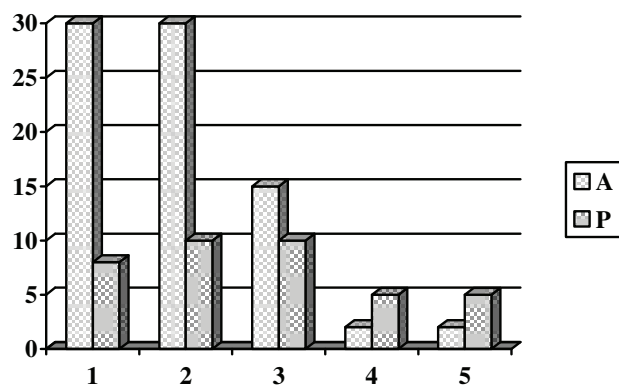
1 – dekoratyviniai krūmai, gyvenamieji namai, 2 - dekoratyviniai krūmai, ūkiniai pastatai

Naujų gyvenviečių gyventojai, skirtingai nuo kolūkiečių, jokia žemės ūkio veikla neužsiima. Jie – dažniausiai miestiečiai, iki tol gyvenę ir dabar tebedirbantys gretimuose miestuose, o priemiesčių gyvenvietės išsirinkę dėl gyvenimo patogumo ir žemės bei pastatų prieinamos kainos. Tai ir yra pagrindinė naujų gyvenviečių bei jų pastatų atsiradimo priežastis. Naujosios gyvenvietės Lietuvoje priemiesčiuose nuo 2000 m. pradėtos statyti pagal Vakarų šalių, labiausiai – JAV, vadinamųjų „aptvertų bei saugomų“ gyvenviečių pavyzdį (Krupickaitė, Peciukonytė, Pociūtė, 2010, p. 4). Perimta ir Norvegijos modernių statybų patirtis. Šitokios gyvenvietės nuo miestų priemiesčių plečiasi ir toliau, tačiau neišvengia iš didžiųjų miestų traukos ribų. Tai yra patogus, nes gyventojus iš didmiesčio veja triukšmas,

oro užterštumas ir kitos gerai žinomos aplinkybės. Tačiau didžiausios šio reiškimo priežastys – **žmogaus teisė į privatumą ir siekis būti su gamta** (Jasaitis, 2005, p. 39). Gyvenimas naujose priemiesčių gyvenvietėse šiandien laikomas vertingesniu už gyvenimą miesto daugiabučių namų rajonuose. Tačiau būtent čia dar kolūkių gyvenvietėse buvęs, nors ir gerokai apsilpęs, bendruomeninis jausmas išnyko galutinai, nes sklypus perka ir apsigyvena visiškai nepažįstami žmonės, kuriuos jokie bendrumai, išskyrus tik patogesnio gyvenimo reikmę, nesieja. Atsiribojimą liudija ir aptvertos naujųjų sodybų aklinos tvorų, skurdi ir nyki sodybų aplinka.

Dalies naujų vienkinių savininkai irgi neretai žemės ūkio veikla neužsiima. Jie dažniausiai – miestiečiai, gyvenantys savuose vienkiniuose dėl patogumo. Jei ir užsiima kokia nors veikla, tai neretai menkai susijusia su ūkininkavimu. *Daugelis užmiestičiuose besikuriančių, tačiau miestuose dirbančių jaunų šeimų nebesiruošia sodinti didelių sodų, prižiūrėti daržų ir pan. Šių sodybų savininkai nebeplanuoja statyti tvartų ir užsiimti kokia nors didesne žemės ūkio veikla* (Jankuvienė, Jasaitis, 2009, p. 206). Kalbėti apie koki nors vienkinių gyventojų bendruomeninį jausmą irgi nėra jokios prasmės.

Tad akivaizdu, kad XIX–XX a. vienkinių ir kolūkių gyvenviečių sodybų apželdinime augalų ir pastatų aukščių santykis, nors ir kintantis, dar buvo išsaugotas. Sodybų pastatai ir jų ryšys su gamta bei kraštovaizdžiu atspindėjo ir ilgaamžes mūsų sodžiaus gyvenimo bei bendrumo tradicijas. Šis santykis galutinai buvo pažeistas naujosiose XXI a. pradžios gyvenvietėse ir vienkiniuose, kai augalų ir pastatų aukščiai buvo dirbtinai sukeisti vietomis, o buvusį bendrumo jausmą pakeitė iki tol mūsų sodžiaus gyvenimui nepažintas uždarymas ir atsiribojimas.

4 pav. XIX a. – XX a. pradžios, XX a. viensėdžių ir kolūkių gyvenviečių bei XXI a. pradžios gyvenviečių ir vienkinių sodybų augalų bei pastatų aukštis

1 – XIX a. – XX a. pradžios viensėdžiai, 2 – XX a. žemės ūkio reformos viensėdžiai, 3 – kolūkių gyvenvietės, 4 – XXI a. pradžios gyvenvietės, 5 – XXI a. pradžios vienkiniai

Šitaip buvo sugriautos šimtmečiais nusistovėjusios mūsų sodžiaus sodybų statymo ir jų apželdinimo tradicijos, primetant mūsų šaliai nykaus „prerijų“ kraštovaizdžio bruožus, o gyvensenai – iki tol nebūdingą susvetimėjimą.

Naujosios sodybos ir jų apželdinimas – „prerijų“ kultūra Lietuvoje?

Viensėdžių ir net kolūkių gyvenviečių pastatų išdėstymas bei aukštis, kaip matėme, daugiau mažiau siejosi su etninės architektūros ir kultūros tradicijomis, nes tęsė nuo senovės susidariusius mūsų krašto statybos įpročius, atspindinčius Lietuvos geografinę padėtį ir vyraujančią klimata. Visi pastatai supo būtiną patogiai gyvensenai ir ūkinei veiklai erdvę, jie buvo statomi iš medienos, kuri Šiaurės Europos miškų juostoje šimtmečiais ir tūkstantmečiais buvo parankiausia statybinė medžiaga. Molis vartotas daugiausia šiaurės Lietuvos ūkiniams pastatams, o mūro statyba kaime atsirado palyginti neseniai ir įsivyravo tik kolūkių gyvenviečių statybos laikais. Pastatų gana aukšti dvišlaičiai stogai labai gerai atitiko klimato sąlygas, kai pavasarį, vasarą ir rudenį gausiai lyjant, nuo stogų gerai nubėga vanduo, o žiemą nesusidaro storas sniego sluoksnis. Sodybų pastatus supo ir jų aukštį daugiau mažiau atkartoję ir mūsų gamtinės ir klimato sąlygoms geriausiai vešantys augalai.

Etnologijos mokslo jau seniai nustatyta, kad pastatų stogų pavidalai ir jų aukštis tiesiogiai siejasi su gamtos ir klimatinėmis sąlygomis. Kuo toliau į šiaurę – tuo aukštesni dvišlaičiai stogai, o kuo toliau į pietus – stogai žemėja, jie būna keturšlaičiai ir viensšlaičiai. Subtropikuose ir pusdykumių srityse stogai būna netgi lėkšti.

Naujųjų gyvenviečių ir vienkinių pastatai daugiausiai statomi iš netradicinių medžiagų, jų lėkšti dvišlaičiai, viensšlaičiai, o kartais – netgi keturšlaičiai stogai su Lietuvos ir visos Šiaurės Europos gamtos ir klimatinėmis sąlygomis visiškai nesisieja ir jų nepaiso. Geriausias pavyzdys, kai 2010 m. Lietuvą siaubę uraganiniai vėjai daugiausia žalos pridarė ne tradicinėms vienkinių ir kolūkių gyvenviečių sodyboms, bet būtent iš tolimų kraštų nusižiūrėtų ir dirbtinai mūsų kraštan perkeltų naujųjų gyvenviečių ir vienkinių pastatams.

Mūsų platumų gamtos ir klimatinės sąlygų neatitinka ir šių sodybų augalija. Skurdūs pavieniai krūmeliai, kaip ir lėkštų stogų žemi namai, būdingi ne Šiaurės Europos miškų juostos, o pietryčių Europos ir Centrinės Azijos stepių bei Šiaurės Amerikos prerijų gyvensenai. Tuose kraštuose, kur dienos ir nakties oro temperatūra labai skirtinga, kur siaučia viską niokojantys ir griauinantys uraganai, neauga ne tik aukštesni medžiai ir krūmai, bet prigludę prie žemės būna ir namai. Sodybų ir gyvenviečių, kaip dabar jau ir Lietu-

voje, nesupa jokie želdiniai, pastatų statoma kiek įmanoma mažiau, juos aptveriant aklina tvora. Būtent ši svetima mūsų tradicijoms „prerijų“ kultūra išsigalėjo ir Lietuvoje.

Įpratusiems vertinti tik tai, kas daiktiška, naujų gyvenviečių ir vienkinių namuose gyventi gal ir atrodo patogiu, tačiau juose nebeliko vietos ir kitiems – nematomojo pasaulio atstovams. Kurgi tas „kažkas“ pasidės, jei šimtmečiais buvusi įprasta jam vieta ant aukšto tokia žema ir ankšta, kad ten ir žmogui tektų išliaužti vos ne ropomis. O kur dėtis „aitvarui“, įpratusiam nešti gėrybes sodybos šeimininkui, pagaliau, kur retsykiais apsilankyti ir „nelabajam“, jei sodyboje neliko ne tik pirties ir klėties, bet netgi ir jokio ūkinio pastato. Kokie gi augalai supa naująsias sodybas, kas jas saugo nuo viesulų, žaibų, teikia pavėsį ir atilsį, grynina orą, neleidžia čia lankytis visokiems „negeiriems“ sutvėrimams?

Kalbant rimtai, naujosios sodybos visiškai atitrūko nuo mūsų tautos tradicijų, kurios sąlygojo ne tik materialinę žmonių gerovę, bet ir jų dvasinę pusiausvyrą, glaudų ryšį su supančia aplinka. Kuo taps tose sodybose gimę ir užaugę vaikai, jei jie, gyvendami kaime, nuo pat mažens sodyboje mato ne kuplius miško medžius, vešlius krūmus, linkstančiomis šakomis vaismedžius ir vaiskrūmius, o aklina tvora aptvertą nykią veją, joje įbestus kelis nuskurdusius krūmokšnius, o žvilgsnis užkliūva ne už horizonto boluojančio miško lio, bet čia pat už tvoros esančių tokių pačių sodybų?

Jei kolūkių gyvenviečių sodybas dar galima laikyti to laiko dvasios, Lietuvos kaimo „miestėjimo“ palikimu, tai naujųjų sodybų jau jokia laiko dvasia nepaaiškinsi ir nepateisinsi. Šie beveidžiai ir bespalviai, nors ir surešti iš prašmatnių statybinių medžiagų statiniai, prie kurių nebeliko vietos net mūsų kraštuose puoselėjamiems augalams, rodo vien tik iškreiptą globalizacijos sampratą, kai menko skonio užsakovų, turinčių pakankamai pinigų, reikalavimams paklūsta architektai, numodami ranka į etnines tradicijas, šimtmečiais puoselėtas tautos vertybes. Vertybes, kuriomis buvo siekta sukurti ne tik geras, patogias ir jaukias gyvenimo sąlygas, bet ir ugdyti dvasingą asmenybę. Nusižiūrėti svečiose šalyse pastatai ir jų aplinka su jokiais lietuvių sodžiaus architektūros ir etninės kultūros tradicijomis nesisieja, jie gali būti palyginami tik su pigiais televizijos serialais, „muilo operomis“, kurių dėl valdžios aplaidumo ir neprincipingumo jau pakankamai „prisukta“ visoje Lietuvoje. Todėl belieka tik pritarti Jono Jasaičio ir Sonatos Šurkuvienės nuomonei, jog *neaiškūs ir savivaldos institucijų vaidmens pokyčiai plečiantis naujiems gyvenamiesiems rajonams* (2006, p. 89).

Kalbinti savivaldybių vadovai ir darbuotojai teigė, kad jiems svarbiausia patikrinti, ar tvarkingi statybų leidimai ir žemės ūkio paskirties žemės pakeitimo bei

„detaliųjų planų“ dokumentai. Lygiai tą patį aiškino ir statybinių organizacijų vadovai, kurie pirmiausia žiūri tik į oficialiuosius „popierius“. Į aplinką, pastatų ir gyvenviečių sąsajas su kraštovaizdžiu bei ilgaamžėmis tradicijomis niekas nekreipia dėmesio, sakydami, kad tai – užsakovų ir mados reikalas. Vienas iš statybos organizacijų vadovų pasiguodė, kad jis modernias sodybas naujosiose gyvenvietėse ir vienkiemiuose, ypač pastarąjį penkmetį, stato sunkia širdimi, bando užsakovams nors kiek patarti, patikslinti štampuojamus standartinius žemų pastatų projektus, tačiau dažniausiai lieka nesuprastas, todėl neretai numoja į viską ranka, nes kitaip prarastų užsakovus. Jo nuomone, iki tol statyti iš užsienietiškų bei lietuviškų katalogų nusižiūrėti namai su Lietuvos kaimo tradicijomis dar siejosi, kadangi buvo aukšti ir turėjo dvišlaičius aukštus stogus, o dabartiniai „žemaūgiai“ su jokiais krašto tradicijomis nesisieja. Architektai teigia, kad jie turi atsižvelgti ne tik į bendruosius statybos normų reikalavimus, bet ir į užsakovų pageidavimus. Naujų sodybų savininkai atsako, kad jie – ne kaimiečiai, dirba mieste, vaikai irgi mokosi mieste, todėl nori gyventi moderniai, o aplinką tvarkyti pagal katalogus ir užsienio šalyse matytus pavyzdžius. Žemės naujoms gyvenvietėms pardavę savininkai dėl žemės ūkio paskirties žemės pakeitimo ir detaliųjų planų parengimo motyvų į didesnes kalbas nesileidžia, sako, kad jų pačių reikalas, ką daryti su susigrąžinta žeme (RAA).

Matant, kad naujosios gyvenvietės neišvengiamai plėsis, būtina imtis ryžtingų priemonių ir kuo greičiau užkirsti kelią mūsų sodžiaus gyvensenos tradicijų niokojimui, jų suvulgarinimui, nes kitaip visa Lietuva taps ne nuostabaus ir įvairaus kraštovaizdžio, o nykiu „prerijų“ kraštu. Į tai turėtų dėmesį atkreipti ne tik valstybės ir savivaldybių valdžios institucijos, privalėdamos užtikrinti, kad kaime toliau neplistų svetimai kultūrai ir gyvensenai būdingi statiniai, bet ir kaimo plėtrą tiriantys mokslininkai, pateikdami aiškius pasiūlymus dėl tolesnės naujųjų gyvenviečių ir vienkiemių raidos bei jų įteisinimo tvarkos. Tai, kad į gamtinę aplinką, vertinant kaimo raidą, dėmesys iš tikrųjų nekreipiamas, pažymi ir kaimo stebėsenos bei vertinimo sistemos kūrimą nagrinėjančios Rasa Melnikienė ir Dalia Vidickienė (2007). Todėl ne tik gamtinė aplinka, bet ir su ja glaudžiai susijusi ir mūsų kaimo gyvensena, kurios ryškiausias požymis buvo ir visuomet bus sodybos, neturi būti paliekama savieigai ir užsakovų bei architektų savivalei, juo labiau, kad viena iš kaimo erdvinių funkcijų, atspindinčių kaimo plėtros profilį yra *aplinkosaugos, apimančios gamtinius, žemės ūkio bei urbanizuotus landšafto elementus – landšafto formų, senųjų gyvenviečių ir pastatų išsaugojimas, pritaikymas naudoti, planuojant atitinkamą veiklą* (Lazarevaitė, Rauplienė, Perkumienė, 2006, p. 121).

Išvados

Senieji XIX–XX a. pradžios ir žemės ūkio reformos 1922–1939 m. vienkiemiai darniai įsiliejo į kraštovaizdį todėl, kad visus sodybų pastatus supantys augalai atkartoją pastatų aukščius ir sodybas saugojo ne tik nuo gamtos jėgų, bet kartu su pastatais sudarė jaukią ir patogią gyvenimui aplinką.

Kolūkių gyvenvietėse įprasti augalų ir pastatų aukščio santykiai pakito, nes dirbtinai sumažinus sodybų plotus ir pastatų skaičių, senąsias sodybų kūrimo tradicijas tęsti buvo sunku ir todėl neišvengiamai pereita prie miestų gyvenamiesiems rajonams būdingesnių pastatų ir jų apželdinimo bruožų.

Naujosios XXI a. pradžios gyvenvietės ir vienkiemiai su jokiais senosiomis sodybų ir jų apželdinimo tradicijomis nesisieja, šios sodybos Lietuvos kaime laikytinos svetimkūniais, atsiradusiais tik dėl užsakovų įgeidžių ir architektų bei valdžios neprincipingumo.

Kaimo plėtrą bei jo raidą, stebėsenos ir vertinimo sistemas tiriantys ir kuriantys mokslininkai valdžios institucijoms turėtų pateikti aiškius pasiūlymus dėl tolesnės naujųjų gyvenviečių ir vienkiemių sodybų raidos bei jų įteisinimo tvarkos.

Valstybinės valdžios institucijos privalo griežtai kontroliuoti naujų gyvenviečių ir vienkiemių plėtrą, neleidžiant statyti su mūsų architektūros paveldu ir kraštovaizdžiu nesusijusių pastatų.

Literatūra ir šaltiniai

1. Apanavičius, R. (1996). Sovietizmas ir lietuvių etninė kultūra. *Priklausomybės metų (1940–1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*. Vilnius: Pasaulio lituanistų bendrija, p. 53–60.
2. Bertašiūtė, R. (2007). *Lietuvio sodyba*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla. 204 p.
3. Bertašiūtė, R. (2008). *Vakarų Aukštaitijos tradicinė kaimo architektūra*. Vilnius: Etninės kultūros globos taryba. 96 p.
4. Bertašiūtė, R. (2009). *Rytų Aukštaitijos tradicinė kaimo architektūra*. Vilnius: Etninės kultūros globos taryba. 120 p.
5. Bučas, J. (1988). *Lietuvos kraštovaizdžio raida ir istorinės vertybės*. Vilnius: Mokslo. 119 p.
6. Butkevičius, I. (1971). *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos*. Vilnius: Mintis. 248 p.
7. Dundulienė, P. (2008). *Medžiai senovės lietuvių tikėjimuose*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 82 p.
8. EIA – *Etnomuzikos instituto archyvas*. Bylos ir aprašai nenurodyti. Lietuvos liaudies kultūros centras.
9. Jasaitis, J. (2005). Lietuvos kaimiškųjų vietovių ekonominės ir socialinės situacijos pokyčiai. *Socialiniai tyrimai*, 2 (6), p. 31–42. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
10. Jasaitis, J. (2006). Kaimo raidos tyrimų kompleksiško kumo problema. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir*

- perspektyvos*, 1 (6), p. 87–95. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla
11. Jasaitis, J., Šurkuvienė, S. (2006). Neurbanizuotų vietovių šiuolaikinių funkcijų sistemos kūrimas. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 2 (7), p. 85–93. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
 12. Krupickaitė, D., Peciukonytė, L., Pociūtė, G. (2010). Aptvertos ir saugomos gyvenvietės Lietuvoje – naujos gyvenamosios išraiška ar būtinybė. *Annales Geographicae*, 43 (1–2), p. 3–15. Vilnius: Geologijos ir geografinio institutas.
 13. Lazarevaitė, L., Rauplienė, A., Perkumienė, D. (2006). Šiuolaikinių kaimo plėtros idėjų pritaikymas Lietuvoje. *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1 (6), p. 117–124. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
 14. Melnikienė, R., Vinickienė, D. (2007). Lietuvos kaimo stebėsenos ir vertinimo sistemos kūrimo principai. *Žemės ūkio mokslai*, t. 14. Priedas, p. 2–10. Vilnius: Lietuvos Mokslų akademijos leidykla.
 15. Misių, R. (2005). Tarpukario Lietuvos ūkininkų sodybos erdvių ir želdinių formavimo ypatumai. *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose*, 2, p. 69–74. Kaunas: Kauno kolegija.
 16. Misių, R., Bučas, J. (2009). Kaimo kraštovaizdžio apsauginių želdynų erdvinės sistemos formavimosi istoriniai aspektai. *Vagos*, 82 (35), p. 108–112. Kaunas: Lietuvos žemės ūkio universitetas.
 17. Pilkauskas, R. (2004). Kraštovaizdžio architektūros raida Lietuvoje. *Vilniaus dailės akademijos darbai*, 33, p. 7–49. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
 18. Poviliūnas, A. (2007). Žemės reformos ir ūkininkijos raidos ekonominės peripetijos. *Žemės ūkio mokslai*, t. 14, Nr. 1, p. 48–60. Vilnius: Lietuvos Mokslų akademijos leidykla.
 19. RAA – Romualdo Apanavičiaus asmeninis archyvas. Bylos ir aprašai nenurodyti.
 20. Reisonas, K. (1956). *Žemės ūkio statyba*. Kaunas: Žemės ūkio departamentas. 254 p.
 21. Slavinskis, Z. (1937). Lietuvių kanklės. *Tautosakos Darbai*, III, p. 244–317. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvas.
 22. Šešelgis, K. (1988). *Lietuvių liaudies architektūros paminklai*, III. *Savaimingai susiklostę kaimai*. Vilnius: Mokslo. 104 p.
 23. Šešelgis, K. (1996). *Lietuvių liaudies architektūros paminklai*, IV. *Pietryčių Lietuvos gatviniai kaimai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 248 p.
 24. Šešelgis, K. (1998). *Lietuvių liaudies architektūros paminklai*, V. *Gatviniai ir vienkartiniai Aukštaitijos kaimai*. Vilnius: Savastis. 190 p.
 25. Šešelgis, K., Baršauskas, J., Čerbulėnas, K., Kleinas, M. (1965). *Lietuvių liaudies architektūra*, I. *Kaimo gyvenvietės ir gyvenamieji namai*. Vilnius: Mintis. 146 p.
 26. Šešelgis, K., Urbelis, M. (1980). *Lietuvių liaudies architektūros paminklai*, II. *Maži padrikieji kaimai Lietuvos TSR nacionaliniame parke*. Vilnius: Mokslo. 130 p.
 27. Tauras, A. (1974). *Landšafto architektūra kaime*. Vilnius: Mintis. 216 p.
 28. Vėlius, N. (1983). *Senovės baltų pasaulėžiūra*. Struktūros bruožai. Vilnius: Mintis. 307 p.

Apanavičius, R.

Homesteads and its Environment: From the Old Traditions to the “Prairies” Culture in Lithuania

Summary

The article deals with the *problem* of determining the most noticeable features of the planting of the farmsteads in Lithuania since 19th – to the beginning of 21st c. According to the analysis of the data found in the published works and of the field researches made by the author during 1988–2011 years period the presumption is proposed that the planting of the farmsteads in the 19–20th cc. more or less was founded on the old traditions of ethnic culture, because the high of the wooden and orchard trees, bushes and other plants usually correlated to the high of the traditional high buildings of the farmsteads.

All buildings of the rural individual farmsteads of the 19th c. and the first part of the 20th c. were approximately built of five high levels. The 5th level of the 9–10 m. usually includes the barn, the 4th – of 7–9 m. the cattle-shed, the 3rd – of 5–7 m. the dwelling-house, the 2nd – of 3–5 m. the garner, bathhouse, the 1st – of 2–3 m. the cellar in the dug-out (Table No 1– 2). The high of the buildings changed in the collective farmer’s settlements of the middle and second part of the 20th c. where the farmsteads usually consist of 2 buildings. The highest 2nd level of 7–10 m. includes the

dwelling-house, the 1st of 5–7 m. – the joint farm house of the barn and cattle-shed (Table No. 4). Finally the proportions of the high of the buildings were disturbed in the beginning of the 21st c. when in the Lithuania’s suburb and rural modern settlements were built modern farmsteads consisting of one dwelling-house, and rural individual farmsteads, which included a little farm house as well. The high of the buildings of these modern farmsteads is only of 1 or 2 levels of 4–5 and 2. 5–3 m. (Table No. 5–6).

The individual farmsteads of the 19th c. and the first part of the 20th c. usually were planted approximately of 5 high levels. The highest one the 5th level of 15–30 m. included wooden trees, the 4th – of 10–15 m. the orchard stone fruit-trees, the 3rd – of 5–10 m. the orchard seed fruit-trees, the 2nd – of 2–5 m. the wooden and cultural bushes and of the 1st – of the 1–2 m. the berry shrubs (Table No. 8). The collective farmer’s settlements planted of 4 high levels, where the highest 4th level includes the orchard stone fruit-trees (Table No. 9). The proportions of the planting traditions were finally changed in the modern settlements of the beginning of the 21st c. where we can not find not only

wooden and orchard fruit trees, but even the berry shrubs. Around these modern farmsteads usually were planted only the decorative prickly bushes (Table No. 10).

The levels of the buildings and the plants in the individual farmsteads of the 19th c. and the first part of the 20th c. more or less correlated among themselves (Diagram No. 1). This correlation began change in the collective farmer's settlement, where not the high trees, but very often the roofs of the dwelling-houses began dominating in the panorama (Diagram No. 2). Finally these relations were disturbed in the beginning of the 21st c. when around the buildings of the modern low buildings of the farmsteads there were planted only the undersized decorative bushes (Diagram No. 3 – 4).

As the result of the researches the author has come to the conclusion that the individual farmsteads of the 19th c. and the first part of the 20th c. were well harmonized with the landscape for the reason that the high of the planted

trees and bushes reiterated the high of the buildings of the farmsteads. The relation of the farmsteads and landscape changed in the collective farmer's settlements, because there were adopted the urban features building and planting around these farmsteads. Finally these relations have been disturbed in the modern settlements, where the principles of the building and planting of the foreign cultures have been adopted.

According to the result of the researches the proposition is taken out that the state institutions must more control the process of foundation of the new farmsteads' settlements and the scientists, while researching the problems of development of these settlements and modern farmsteads and as well formatting the principles of the monitoring of the current villages conditions must do more clear recommendations to this process.

Keywords: farmsteads, planting, buildings, trees, bushes, ethnic culture, Lithuania.

Straipsnis recenzuotas.

Straipsnis gautas 2011 m. rugsėjo mėn., priimtas 2011 m. gruodžio mėn.

The article has been reviewed.

Received in September 2011; accepted in December 2011..